

ESKİ TÜRK İNANÇLARI ve KALENDERİLİK BAĞLAMINDA OSMANLI TOPRAKLARINDA VEGAN SUFİLER: ETYEMEZLER*

Vegan Sufis in Ottoman Lands Within the Context of Old Turk Beliefs
and Kalendiri Order: Etyemezler

Sadullah GÜLTEN**

Öz

Malazgirt Savaşı sonrasında ve Moğol istilası sırasında ve sonrasında Türkmen aşiretleriyle birlikte, çeşitli tarikatlara mensup yüzlerce derviş Anadolu'ya gelip yerleşmiştir. Bunlar bir taraftan kendi fikirlerini Türkmenler arasında yayarken, bir taraftan da kurdukları zaviyelerle Anadolu'nun iskânını sağlamışlardır. Bu dervişlerden bazılarının hangi tarikata bağlı oldukları, inançları ve yaşam tarzları gibi hususlar bugün artık iyice bilinmektedir. Fakat özellikle 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da faaliyet gösteren tarikatların çeşitliğinin fazla olmasından dolayı, hepsiyle ilgili bilgilerimizin yeterli olduğu söylenemez. Bunlardan biri de, Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasında rol oynayan Etyemezlerdir. Bu bağlamda Etyemez adı bir taraftan Türklerin eski dinleri arasında yer alan Budizm ve Manihaizm'in etle ilgili inançlarını, diğer taraftan da Budizm ve Manihaizm de içinde olduğu Hint-İran mistisizminden etkilenerek dünyayı umursamayan Kalenderîleri çağrıştırmaktadır. Bu ekole mensup şeyhler, diğer heterodoks dervişler gibi, konar-göçerlerle birlikte hareket ederek onlar arasında görüşlerini yaymışlardır. Kayseri'ye bağlı İncesu kasabasında tespit edilen Etyemezli cemaati bu hususa dair güzel bir örnektir. Ayrıca kurdukları zaviyelerin çevreleri zamanla göç olarak köylere ve mahallelere dönüşmüştür. Balkanlar ve Anadolu'da tespit edilen zaviyelerin yanı sıra Bozok, Ankara, Kastamonu, Kütahya, Sivas/Kangal, Samsun/Bafra ve Samsun/Terme'de kurulmuş köyler bu cümledendir. İşte bu makalede, arşiv belgeleri ve menakıbnâmeler gibi bazı kaynaklardan hareketle, Etyemez isminden başlamak üzere, bunların kökenleri, inanç özellikleri, Anadolu'daki faaliyetleri ve dağıldıkları sahalara, ayrıca Alevî ve Bektaşî grupları ile temaslarına dair bazı tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Budizm, Manihazm, Kalenderîler, Etyemezler, Vegan Sufiler

Abstract

After the Malazgirt War and during and after the Mongol invasion, hundreds of dervishes belonging to various sects settled in Anatolia with Turkmen tribes. On the one hand, these dervishes spread their religious opinions among the Turkmens, on the other hand they established zawiya (small Islamic monastery) and ensured the inhabitation of Anatolia. Detailed studies and wide-range information about the orders, beliefs and lifestyles of some of these dervishes are available today. However, due to the large number of sects operating in Anatolia, especially in the 13th and 14th centuries, it cannot be said that there are detailed studies and knowledge on all of them. One of the dervish groups, about which only a limited information exists, is the Etyemezler (vegan Islamic sufi order) who played a role in the Turkification and Islamization of Anatolia. On the one hand, the name of Etyemez refers to the beliefs of Buddhism and Manicheism, which are among the old religions of Turks, against meat consumption, on the other hand, it brings to mind the Kalendiri/Kalenderi groups who were influenced by Indo-Iranian mysticism, including Buddhism and Manicheism and lived in anchoritic

* Makalenin Geliş Tarihi: 27.09.2019, Kabul Tarihi: 08.11.2019. DOI: 10.34189/hbv.92.002

** Prof. Dr., Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9986-4367>; sadullah-gulten@hotmail.com

life-style. The sheikhs of this sect, like other heterodox dervishes, lived with the nomads and spread their religious views among them. The Etyemezli community found in the town of İncesu in Kayseri is a good example of this. Furthermore, the zawiya that they established became crowded with time and turned into villages and neighborhoods. In addition to the zawiya identified in the Balkans and Anatolia, they established villages in Bozok, Ankara, Kastamonu, Kütahya, Sivas/Kangal, Samsun/Bafra and Samsun/Terme as described above. In this study, based on some sources such as archival documents and menakıbnames, examine the name Etyemez, their origins, beliefs characteristics, activities in Anatolia and their spreading zone, as well as their contacts with Alevi and Bektashi groups.

Keywords: Buddhism, Manicheism, Kalendiris/Kalenderî, ‘Etyemez’, Vegan Sufis

1.Giriş

Anadolu’nun fethini gerçekleştiren Türkler, kurdukları yerleşim alanlarına daha önceden yaşadıkları yerlerdeki birtakım köy, dağ, nehir isimlerinden başka bağlı oldukları boy, oymak, kişi ile sosyal, iktisadi ve dini anlayışlarını yansıtan isimler vermişlerdir. Bu itibarla yer adlarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi Türk kültürü ve Anadolu’nun iskânıyla ilgili yeni bilgilere ulaşmamızı sağlayabilir. Bu çalışma da, Bozok sancağına ait arşiv kayıtlarında rastladığımız Balyemez, Peyniryemez ve Etyemez Şeyhler/Şihlar köy isimlerinden hareketle ortaya çıkmıştır. Bunlardan Balyemez köyüne tahrir defteri dışında rastlanmazken (TD, 31:46a), Etyemez Şeyhler/Şihlar köyü, Pınarkaya ismiyle de olsa, Yozgat’ın Sarıkaya, Peyniryemez köyü ise Sorgun ilçesine bağlı olarak varlığını sürdürmektedir. Konar-göçer Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Bozok bölgesinde (Gülten, 2015) bal, peynir ve et gibi besinlerin tüketilmediğini ve günümüz vegan beslenme alışkanlığını çağrıştıran bu isimlendirmeler konar-göçerlerin alışıktıkları yeme-içme kültürleriyle çelişmektedir. Öte yandan Balkanlar ve Anadolu’nun muhtelif yerlerinde Etyemez isimli şeyh, zaviye, cemaat ve köylere rastlanması konunun yeme-içme kültürüyle sınırlı tutulamayacağı kadar geniş olduğunu açık bir suretle göstermektedir. Bu bağlamda Ankara sancağının Tabanlı kazasına bağlı Etyemez Şeyhler köyü günümüze ulaşmamışken, Bozok sancağının Boğazlıyan kazasına tabi Etyemez Şeyhler/Şihlar köyü, ismi değişmiş olmakla birlikte, varlığını hâlâ sürdürmektedir. Bunlardan başka Kastamonu, Kütahya, Sivas/Kangal, Samsun/Bafra ve Samsun/Terme’de Etyemez köyleri mevcuttur. Ayrıca Zağra, Kızıl Ağaç Yenicesi, Tekfurdağı (Tekirdağ) ve İstanbul’da zaviyelere ve şeyhlere rastlanmaktadır. Bunların dışında Kangal’a bağlı Etyemez köyünde, Etyemez Baba’ya ait olduğuna inanılan mezar ve onunla ilgili inanç ve rivayetler günümüze kadar gelmiştir. Son olarak Kayseri’ye bağlı İncesu kasabasında Etyemezli adını taşıyan konar-göçer bir cemaat tespit edilmektedir.

Etyemez adının bu denli yaygın kullanılmasının altında hangi düşüncenin yattığının tespiti önemlidir. Bu ismin Hucurat suresinin “Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah’a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbe-leri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur” (Kur’an-ı Kerim Meali, 2011:572) şeklindeki 12. ayetinden mühlhem, gıybetten sakındıkları için kullanıldığı yönün-

de bazı iddialar varsa da, bunlar adın ifade ettiği manayı anlamadan üstün körü bir açıklamadan ibarettir. Öte yandan Etyemezler adıyla bilinen sufilerin varlığı, adın bu denli yaygın kullanılmasının altındaki sebebi açıklayabilir. Nitekim tasavvuf grupları içinde para biriktirmek gibi et yemenin de kalbe kırk gün kasvet verdiği ve gönülü katılaştırdığı düşüncesine sahip sufiler mevcuttur. Onlara göre et yiyenin huyu kırk gün kötüleşmektedir (Uludağ, 2002:128; Cebecioğlu, 2009:198). Özellikle Osmanlı dönemi öncesi ve sonrasında rastlanan Etyemez isimli şeyhler ve dervişlerle, bunların kurdukları zaviyelerin fazlalığı, bu anlayışa sahip kişilerin kalabalık olduklarına işaret etmektedir. Etyemezlerle ilgili bu tanım en çok nefsin isteklerini yok sayıp, dünyevi isteklerine gem vurarak biyolojik ölümden önce, hayattayken ölümü yaşamak adına yerleşik yaşamın beslenme, barınma ve giyim gibi kolaylıklarını reddeden Kalenderîleri akla getirmektedir. Onlar Tanrı'ya tam bağlılık için dünyaya karşı hem fiziksel hem de entelektüel ilgisizliği benimsemişler, bu maksatla bütün beden kıllarını tıraş etmenin yanında vücutlarının çeşitli yerlerine demir zincir, halka, tasma, bilezik ve halhallar takarak kendilerine acı vermişlerdir (Karamustafa, 2012:26).

Etyemezler ve Kalenderîler arasındaki ilişkiye ilk defa dikkat çeken A. Yaşar Ocak da, haklı olarak, Balkanlarda yaşayan Etyemezleri, “Etyemez Kalenderîleri” olarak tanımlamıştır (Ocak, 1999:179). İlerleyen sayfalarda üzerinde durulacağı üzere, en azından ünlü Kalenderî şeyhi Otman Baba'nın Balkanlardaki Etyemezlerle kurduğu ilişki, İstanbul'daki Etyemez zaviyesinin şeyhi Derviş Mirza Baba, Kangal'a bağlı Etyemez köyünün kurucusu Etyemez Baba, Bozok ve Ankara'daki Etyemez Şeyhler köyleri ile Kayseri'deki Etyemezli aşiretine dair bilgiler Etyemezlerin, Kalenderîliğin bir kolu olduğu yönünde değerlendirilebilir. Etyemezler de, diğer Kalenderîler gibi, dünyevi lezzetlere sırt çevirmişler ve özellikle et yemeye karşı geliştirdikleri tutumdan dolayı, sembolik bir şekilde Etyemezler adıyla şöhret bulmuşlardır. Bu geleneğin izleri Türkler tarafından kabul edilen dinlerden Budizm ve Manihaizm'e, genel bir ifade ile Hint-İran mistisizmine kadar uzanmaktadır. Bu dinlere ait bazı inançların, tasavvufun doğup gelişmesiyle birlikte tasavvuf kisvesi altında yaşamaya devam ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla Etyemez adını basit bir isimlendirme olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu isim Türklerin eski dinleri, İslamiyet'e geçişleri ve tasavvufla tanışmaları gibi pek çok unsuru içine almaktadır.

Türklerin kabul ettiği dinler arasındaki Budizm ve Manihaizm'de, et için hayvanların öldürülmesi, şiddet içeren eylem olarak kabul edildiğinden et yemek yasaktır. Bu dinlerden Budizm, Göktürkler döneminde Taspar Kağan'ın (572-581), Budizm'i kabul etmesiyle, sınırlı da olsa, Türkler arasında yayılmıştır (Gömeç, 2012:150). Onun bu Budist tapınağı yaptırdığı ve Nirvana Sutra gibi Budist kitaplarını tercüme ettirdiği bilinmektedir. Bilge Kağan da (683-734), Budist tapınakları inşa ederek Budizm'i kabul etmek istemiş, fakat bu isteği hem Çin nüfuzunda kalmamak hem de bu dinde et yemenin yasak olmasından dolayı vezir Tonyukuk tarafından kabul edilmemiştir. Her ne kadar Budizm'in geniş bir kitle arasında kabul edilmediği anlaşılmaktaysa da, bazı geleneklerinin Türkler arasında yayıldığı şüphesizdir. Diğer

tarafından Hristiyanlık-Mazdeizm-Budizm karışımı bir din olan Manihaizm ise Uygurlar arasında daha geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Böğü Kağan 762 yılında Çin seferinden dönerken dört Mani rahibini yanında getirmiş, böylece hayvansal gıdaları yemeyi yasaklayan ve savaşçılık duygusunu zayıflatan Manihaizm Türkler tarafından kabul edilmiştir (Taşağıl, 2018:133, 168, 204). Budistler et yemedikleri için kasaplık yapmaz, ava çıkmaz, balık tutmaz, ateş etmez ve kanlı sporlarla ilgilenmezler. Hatta bazı Budist tarikatları bunu daha da ileri götürerek süt içmeyi ve yumurta yemeyi de yasaklamışlardır. Yine Sanskritçeden, Uygurcaya çevrilmiş Budacı bir metinde kasap, balıkçı ve avcı olmak, tavuk ve domuz beslemek günahlar arasında sayılmıştır (Karataş, 2018:133). Manihaizm’de ise ele, dile ve gönle sahip çıkılma prensibi olan üç mühür anlayışı mevcuttur. Ağzın mühürü kötü söz söylememeyi, et yememeyi ve içki içmemeyi, elin mühürü hiçbir canlıyı öldürmemeyi ve hiçbir bitkiye zarar vermeyi ve son olarak gönlün mühürü ise evlilikten ve cinsellikten uzak durmayı vurgulamaktadır (Tokyürek, 2012:2897).

Budizm ve Manihazim’in bu inançlarından bazıları tasavvufun gelişmesiyle birlikte İslami bir kılıfa bürünmüştür. Örneğin Manihaizm’deki üç mühür anlayışı “eline, beline ve diline sahip ol” şeklinde günümüze kadar ulaşmıştır. Bu devamlılıkta sufi ve mutasavvıflar ön plana çıkmaktadır. İslamiyet’i yeni kabul eden Türkmenlere eski kamlarını çağrıştıran bir üslupla yaklaşan sufiler, göçebe Türkmenler tarafından, alışkanlıklarının bir devamı olarak, Baba ismiyle anılmışlardır. Garip kıyafetleri, ağızdan ağza dolaşan kerametleri, meczubane yaşayışlarıyla kamları hatırlatan bu şeyhler, eski gelenekleri İslami bir cila altında yaşatmaya devam etmişler (Köprülü, 2005:141), Malazgirt Savaşı’ndan sonra ve Moğol istilası sırasında ve sonrasında konar-göçer Türkmen kitleleriyle birlikte Anadolu’ya gelerek kendi tasavvufi anlayışlarını yaymışlardır. Dede Karkın, Baba İlyas, Barak Baba, Sarı Saltık, Otman Baba, Abdal Ata, Hacı Bektaş, Koyun Baba, Şeyh Çoban ve Baba Mansur bunlardan yalnızca birkaçıdır. Onlar her ne kadar aynı kültürel ortamı paylaşsalar da Yesevî, Vefaî, Kalenderî, Haydarî, Hurufî ve Bektaşî gibi farklı tarikatların temsilcileridir. Beraberlerindeki aşiretlerle hareket eden dervişler, kurdukları zaviyeler vasıtasıyla Türkmenlere İslamiyet’i anlatırken, zaviye çevreleri de nüfus olarak zamanla birer yerleşim yerine dönüşmüştür. Etyemezler de bu cümledendir. Bozok sancağındaki Etyemez Şeyhler köyüyle ilgili olarak, köy halkının “Etyemez evladından” oldukları için vergiden muaf tutulduklarına dair kayıt bu iddiayı desteklemektedir. İlerleyen sayfalarda da bahsedileceği üzere, köyün kurulmasına zemin hazırlayan tekke, aşiretin hem dini hem de siyasi lideri Etyemez Baba tarafından kurulmuş olmalıdır.

Etyemez isimli şeyh, zaviye ve köy sayısındaki fazlalık, bu anlayışa sahip dervişlerin Türkmenler arasında faal olmasıyla alakalıdır. Bununla ilgili olarak Kayseri’ye bağlı İncesu kasabasında yaşayan Etyemezli cemaati güzel bir örnektir. 1709 tarihli bir belgede, 1650’li yıllarda İncesu’ya geldiği ifade edilen Etyemezli aşiretinin vergilerini ödemelerine ve kendi hallerinde olmalarına rağmen, baskılara maruz kaldıkları ve başka yerlerde ikamete zorlandıkları anlatılmaktadır. Bu baskılardan

kurtulmak için İncesu kadı naibine giden Etyemezlilerin tamamı, Es-seyyid El-hâc Ebubekir, Es-seyyid El-hâc Yusuf, Es-seyyid El-hâc Osman örneklerinde olduğu gibi, seyyid olarak kaydedilmişlerdir. Bunlar kendilerinin sâdât-ı kiramdan olduklarını belirterek, nakibü'l-eşraf vekilinden aldıkları “Defterhane-i Amire’de Etyemezli cemaati kaydı ve ismi bulunmuştur” ifadesinin de yer aldığı belgeyle “sahihü’n-neseb” olduklarını kanıtlamışlardır (MAD, 8458:78). Buna karşılık, yine de cemaatin Ayas, Berendi ve Kınık’a yerleştirilmesi düşünülmüşse de, 1782 tarihine kadar en azından bir kısmı İncesu’da kalmayı başarmıştır. Bu tarihte onların Konya ve Karapınar arasındaki derbentlerden biri olan İsmil köyüne yerleştirilmesi tasarlanmıştır (Halaçoğlu, 1997:63, 99, 133). Cemaatin Etyemezli ismini, aynı adı taşıyan bir şeyhe bağlı olmalarından dolayı aldığı söylenebilir. Diğer taraftan Bozok/Boğazlıyan ve Kayseri/İncesu arasındaki coğrafi yakınlık dikkate alınrsa, bunların birbiriyle irtibatı üzerinde durulabilir. Bu konuya ilerleyen sayfalarda tekrar dönülecektir. İncesu’daki cemaatten başka Etyemez isimli bir aşirete rastlanmamakla birlikte, hem Osmanlı döneminde hem de günümüzde Etyemez isimli köylerin varlığı, Etyemez isimli aşiretlerin bununla sınırlı olmadığı anlamına gelmektedir. Keza, aşağıda bahsedileceği gibi, Ankara eyaletinin Tabanlı kazasındaki Etyemez Şeyhler köyü sakinlerinden pek çoğunun deveci olması, onların taşımacılıkla geçinen Türkmenler olabileceği yönünde güçlü bir veridir.

Etyemezlerin bağlı olduğunu belirttiğimiz Kalenderilik akımı, Hint-İran mistisizmi ile Türklerin eski inançlarından etkilenerek ortaya çıkmıştır. Budist ve Mani rahipleriyle pek çok benzerliğe sahip olan Kalenderiler, dünyayı ve dünyevi değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu kılık, kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sufilerdir. Melâmîlik anlayışında olduğu gibi, Kalenderilik akımında da mal-mülk edinme çabaları reddedilmiş, topluma ekonomik açıdan katkı sağlamak yerine gönüllü yoksulluk tercih edilmiştir. Çalışmak ve ev-bark edinmek gibi toplum yapısına uymayı gerektirecek uygulamalar yerilmiş, gezgin ve başıboş şekilde yaşamak temel prensip haline getirilmiştir. Cinsel faaliyetler de kutsal olana bağlılık açısından bir engel olarak görüldüğü için evlenmemek tarikatın önemli bir prensibidir (Köprülü, 2003:47-52; Ocak, 1999:24; Karamustafa, 2012:51; Azamat, 2001:253). Kalenderilerin görünüşleri toplumun bütünü tarafından yadırganan tuhafıklar içermektedir. Bu tarz, muhtemelen Melâmîlik’te vurgulanan toplum tarafından dışlanma felsefesinin bir yansımasıdır. Tuhaf görünüş ile toplumda tiksinti yaratmak ve bu şekilde toplumdan dışlanmayı sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaca uygun olarak, çıplak veya yarı çıplak bir şekilde dolaşmışlar (Ülken, 2003:75), bazıları kıldan dokunmuş ve cavlak adı verilen yün çuvallar giymişlerdir. Bundan dolayı onlara Cavlak da denilmiştir. Kalenderiler saç, sakal, bıyık ve kaşların ustura ile kazındığı çahar darb denilen bir anlayışı benimsemişlerdir. Üzerlerinde dilenci çanağı ve derviş değneği yanında balta, deri torba, büyük tahta kaşıklar ve aşık kemikleri taşımışlardır. Bütün bu özelliklerinden dolayı, Kalenderî dervişlerine karşı toplumun her kesiminden, özellikle ulema tarafından bü-

yük bir tepki gösterilmiştir. Ulema onları şeriatın dışına çıkmakla itham etmiş, bu ithamdan dolayı zındıklık ve mühlitlikle suçlanmışlardır (Ocak, 1999:158-164; Karamustafa, 2012:27-33).

2. Şeyhler, Zaviyeler ve Köyler

Pek çok bölgede olduğu gibi Anadolu'da da faaliyette bulunan Kalenderiler, kurdukları zaviyeler vasıtasıyla kendi fikirlerini yaymışlardır. Nitekim tahrir defterlerinde kalenderhâne olarak geçen zaviyelerin bu tarikat mensupları tarafından kurulduğuna şüphe yoktur (Gülten, 2018a:37-60). Fakat Kalenderî zaviyelerinin tamamının bu ismi taşıyaması, zaviye sayısını tam olarak tespit etmeyi güçleştirmektedir. Örneğin Balkanlarda Yörükler arasında faaliyet gösteren Fatih Sultan Mehmed döneminin güçlü Kalenderî şeyhlerinden Otman Baba'nın (İnalçık, 2005:129-150; Alkan vd, 2018:47-64), uğradığı zaviyelerden pek çoğu Kalenderîlere aittir. Vize'de Ahmed Baba, Zağra'da Mümin Derviş, Vardar'da Bayezid Baba, Serez'de Mecnun Derviş bunlardan sadece birkaçıdır. Zağra'daki Mümin Derviş zaviyesindeki Kalenderîlere, Otman Baba velâyetnâmesinin diliyle söyleyecek olursak "Etyemez dervişleri" denilmektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, tekkede yaşayan dervişler Etyemez Kalenderileridir. İlk dönemler Otman Baba ile Etyemez tekkesinin şeyhi Mümin Baba arasında yakın bir ilişki olmasına rağmen (Otman Baba Velâyetnâmesi, 2007:58-60), Kalenderî şeyhlerinin birbirinden bağımsız olarak hareket etmelerinden dolayı, zamanla iki şeyh arasında rekabet ve çatışma yaşanmıştır. Genellikle maddî çıkarılardan kaynaklı bu çatışmalar, bazen merkezî hükümet tarafından da kullanılmıştır. Örneğin Mümin Baba'ya bağlı Etyemez Kalenderîleri, Otman Baba aleyhinde ulûhiyet iddiasıyla açılan davada şahitlik yapmışlardır (Ocak, 1999:179). Ayrıca Otman Baba, Etyemezler tekkesinde tanıştığı iki kardeşten birine Deli Cüda, diğerine ise Ata ismini vermiştir. Otman Baba'yı kendi tekkelerinde tutmak için uğraşan bu iki Etyemez dervîşi, onu bir Yörük subaşı tarafından Kızıl Ağaç Yenicesi'nde inşa edilen tekkelerine getirmeyi başarmışlardır. Otman Baba, bu tekkeye Saray ismini vermiş ve bir müddet burada kalmıştır (Otman Baba Velâyetnâmesi, 2007:92-96). Balkanlarda en azından biri Zağra'da diğeri ise buradan ayrılanlar tarafından kurulan Kızıl Ağaç Yenicesi'nde olmak üzere iki tane Etyemez tekkesi vardır. Dolayısıyla Balkanlarda pek çok Etyemez şeyhi ve dervîşinden söz etmek mümkündür. Otman Baba gibi güçlü bir Kalenderî şeyhinin, Etyemezlerle geliştirdiği bu ilişki her iki tarafın da aynı anlayışa mensup olduğunun açık bir delilidir.

Bir diğer Etyemez zaviyesi ise İstanbul'da Kasap İlyas mahallesindedir. Karabacak Velî tekkesi olarak da bilinen Etyemez zaviyesi, İstanbul'un fethinden kısa süre sonra Buharalı Ömer Efendi'nin oğlu Derviş Mirza Baba adlı bir şeyh tarafından Bizans döneminden kalma Dios/Dius isimli manastır ya da kilisenin üzerinde inşa edilmiştir. Zaviyenin 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar hangi tarikat tarafından kullanıldığı bilinmemekle birlikte, bu tarihten sonra Hacı Ali Hulusi Efendi ile birlikte bir Sadî tekkesine dönüşmüştür. Zamanla harap bir hal alan zaviye II. Abdülhamid tara-

findan tamir ettirilmiş ve 24 Mart 1892 tarihinde yeniden hizmete açılmıştır (Köse, 2018:849; Yücel, 1983:292-300). Zaviyenin, İlyas isimli bir kasabın yaptırdığı mes-cide nazaran Kasap İlyas olarak bilinen mahallede bulunması oldukça ironiktir. Riva-yete göre Kasap İlyas, İstanbul’u fetheden Osmanlı ordusunun kasapbaşısıdır. Hiz-metine karşılık Fatih Sultan Mehmed tarafından kendisine verilen yerde mescit inşa ettirmiş, zamanla mescidin etrafında da bu mahalle teşekkül etmiştir (Behar, 1998:7; Gürsoy, 2019:181). Kasap İlyas, burada da kasaplıkla ilgilenmiş olmalıdır. Buna göre mahallenin bir köşesinde kasaplar, başka bir köşesinde ise Etyemez tekkesi bulun-maktadır. Bu durum tam olarak et yemeyerek nefislerini terbiye etmeyi amaçlayan Etyemez Kalenderilerine göredir.

Fetihten kısa bir süre sonra manastır veya kilise üzerine bina edilen zaviye-nin kurucusu Derviş Mirza Baba hakkında, Fatih Sultan Mehmed ile birlikte İstanbul’un fethine katıldığı bilgisinden başka herhangi bir bilgi mevcut değildir (Yücel, 1983:293). Halvetî-Sünbülî şeyhlerinden meşhur Merkez Efendi’nin Derviş Mirza Baba’ya intisap ederek Etyemez zaviyesinde riyazetle meşgul olmasının yanında kı-zıyla da evlenmesi (Yazıcı, 1993:768; Öngören, 2004:200), Derviş Mirza Baba’nın tasavvufi kimliği hakkında kesin bir yorum yapmayı da engellemektedir. Buna kar-şılık zaviyenin gelir ve giderlerinin tutulduğu 1816 tarihli bir vakıf kaydında, ondan Mirza Dede olarak bahsedilmektedir (VD, 779:349). Baba ve dede unvanlarının he-terodoks dervişler tarafından kullanılmasının yanında, 1792 tarihli bir risalede zavi-yeden “Tokdoyum Etyemez tekkesi” olarak da bahsedilmiş olması dikkat çekicidir (Behar, 1998:41, 48). Tokdoyum kelimesi gözü ve karnı doymuş, gözü malda mülkte olmayan anlamlarını çağrıştırdığı için Kalenderî geleneğine uymaktadır. Bununla bir-likte Derviş Mirza’nın baba ve dede gibi unvanları, zaviyenin manastır veya kilise yerine inşa edilmesi ve zaviyenin adı gibi hususlar onun Etyemez Kalenderilerinden olabileceğine dair bazı izler taşımaktadır. Sırası gelmişken 19. yüzyıl şairlerinden, Ye-nişehirli Avni (1827-1884), Mirat-ı Cünûn isimli eserinde Etyemez tekkesinden de bir beytinde bahsetmiştir. O, bir parça yiyecek ekmeği, kalacak yeri olmamasına rağmen halinden şikâyetçi olmayan ve kendi haline bakmadan dünyayı düzeltmeye kalkan Nizâm-ı Âlem Delisi olarak adlandırdığı tipten bahsederken “Bir dilim ekmeğe olmuş muhtaç/ Etyemez tekkesi kelbinden aç” ifadesini kullanmıştır (Erkal, 2009:820, 830). Yiyecek ekmekleri, kalacak yerleri olmamasına rağmen, halinden şikâyetçi olmayan ve kendi haline bakmadan dünyayı düzeltmeye kalkanlar şeklindeki bu tarif en çok Kalenderî dervişlerine uymaktadır. Yenişehirli Avni’nin, Nizâm-ı Âlem Delisi’ni an-latırken, Etyemez tekkesinden ve Kalenderîlerin temel bazı özelliklerinden bahsetme-si, zaviyenin ve dolayısıyla burada yaşayan dervişlerin geçmişine dair bir gönderme olmalıdır.

Tekirdağ’da da Etyemez isimli bir zaviye mevcuttur. Nebizade mahallesindeki Şeyh Mehmed Efendi zaviyesi, aynı zamanda Etyemez zaviyesi olarak da bilinmek-tedir. 1773 tarihli bir belgeye göre zaviye şeyhi Ahmed Sadi, şeyhliği kendi rızasıyla Seyyid Mustafa’ya ferağ etmiştir (C. EV. 47. 2326; C. EV. 367. 18619; C. EV. 487.

24648; Çolak, 2016:190). Şeyh Mehmed Efendi'nin hangi tarikata bağlı olduğu hakkında elimizde herhangi bir bilgi mevcut değilken, zaviyenin Zağra ve Kızıl Ağaç Yenicesi'ne yakın bir coğrafyada bulunması, en azından zaviyenin ilk kurucularının Etyemez Kalenderleri ile yakınlığını akla getirmektedir.

Sivas'a bağlı Etyemez köyünün kurucusu olması gereken Etyemez Baba ile ilgili rivayetler oldukça fazladır. Horasan kökenli olduğu belirtilen Baba, sonradan Etyemez köyüne dönüşecek İpek Yolu üzerindeki bu stratejik alana yerleşmiş, muhtemelen, fikirlerini yaymak amacıyla burada bir zaviye inşa etmiştir. Bahsedilen köy Etyemez Baba'nın etrafında bulunan Türkmenlerin, zaviye çevresine yerleşmesiyle teşekkül etmiş olmalıdır. Onun et yememesine rağmen, gelip geçenlere et ikram ettiği için bu ismi aldığı aktarılmaktadır (Kaya, 2002:5). Başka bir rivayete göre ise fakir bir aile, çocuklarının çok sevdiği tek koyunlarını keserek buradan geçen bir dervişe ikram etmiş, çocukların ağlamasına dayanamayan derviş koyunu tekrar diriltmiştir. Bu kerametinden dolayı da Etyemez Baba adıyla şöhret bulmuştur (Aslan, 2002:252). Bu ikinci rivayette koyunu tekrar diriltmesi ölü insan ve hayvanları diriltten heterodoks dervişlerin kerametine benzemektedir (Ocak, 2002:265). Baba, burada ölmüş ve büyük bir ihtimalle zaviyesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Mezarının bulunduğu köy mezarlığı, zaviyesini kurduğu ve defnedildiği yer olmalıdır. Diğer taraftan Horasan kökenli olduğuna yapılan vurgu, Horasan menşeli Kalenderî anlayışına sahip bir derviş olduğuna yönelik olarak değerlendirilebilir.

Eski Türkler tarafından ıdık/ıduk şeklindeki kansız kurban uygulaması, köyde devam etmekte olup ritüel Etyemez Baba'nın mezarında yapılmaktadır. Hak salımı olarak da bilinen uygulamayı yapan kişi Etyemez Baba'nın soyundan geldiğine inanılan muskacıdır. Aynı zamanda türbedar da olan muskacı, mezarın temizliğini yaptığı gibi, perşembeyi cumaya bağlayan geceleri burada ateş yakmaktadır (Aslan, 2002:252). Etyemez Baba'nın mezarı bölgedeki Alevî ve Sünniler tarafından ziyaret edilirken, köy halkı perşembe akşamları kabrinin üzerine nur yağdığına, onun himmetiyle hiç bir doğal afet görmediklerine ve sıkıntı çekmediklerine inanırlar. Ayrıca Kore ve Kıbrıs savaşlarında Etyemez Dağı'ndan düşmana sürekli top attığı rivayet edilmektedir (Kaya, 2002:5). Etyemez Baba'nın mezarından alınan bir miktar toprağın muska şeklinde taşınmasıyla kurşunun isabet etmeyeceği, ayrıca bu kişiyi yılan ve böcek cinsinden herhangi bir hayvanın sokmayacağı inancı yaygındır. Yine kötü rüya görenler, evlenmek isteyip de evlenemeyenler veya herhangi bir kaza geçirenler Etyemez Baba'nın mezarına giderek ondan yardım isterler. Nazardan korunmak için, babanın mezarından alınan toprak muska şekline getirilerek evin ve ahırın giriş kapısının üzerine asılır. Son olarak diğer ziyaret yerlerine gidildiği gibi, yağmur duası için de Etyemez Baba'ya toplu olarak çıkılıp dua edilip, niyazda bulunulur (Gökbel, 1999:13).

Bozok ve Ankara'daki Etyemez Şeyhler köylerinin kurucuları da Etyemez Baba'yla aynı meşrebe ve tasavvufî düşünceye sahip dervişler olmalıdır. Özellikle Bozok ve Ankara bölgesinde Türkmen nüfusun ağırlıklı olması, onlarla birlikte hareket eden

dervişleri akla getirmektedir. Örneğin Bozok sancağında Yusuf Abdal, Üryan Abdal, Sarı Abdal gibi köy ve mezra isimlerine bol miktarda rastlanması, bölgedeki dervişlerin çokluğu ile alakalıdır. Ayrıca Etyemez Şeyhler köyü yakınındaki Cavlak köyü de bölgedeki Kalenderîleri göstermesi bakımından önemlidir (NFS.d., 2053:185-186). Bahsedilen köy Cavlak olarak da bilinen Kalenderîler tarafından kurulmuş olmalıdır. Köye dair bilgilerinin yer aldığı nüfus defterlerinde, köy kethüdasının da bağlı olduğu ailenin Kalenderoğulları adını taşıması, köyün Kalenderî geçmişine dair kuvvetli bir atıftır (NFS.d., 2064:15).

Bozok sancağına ait ilk tahrirlerden itibaren tespit edilen Etyemez köyü 1556 tarihinde Gedik, 1576 tarihinde ise Emlak nahiyesine bağlıdır. 1556 ve 1576 tarihli iki defterde de köy nüfusu ve köyde yetiştirilen ürünler hakkında bilgi vermez. Ancak köyün 100 akçelik hâsılından hareketle bazı kişilerin köyde yaşadığı ve burada birtakım iktisadi faaliyette buldukları ifade edilebilir (TD, 315:476; TD 30:129b). Köyün bu ismi taşımasıyla ilgili anlatılan rivayetler, Sivas'taki Etyemez Baba'yla ilgili menkıbeye oldukça benzemektedir. Buna göre köye gelen bir dervişe ikram için kuzu kesilir, yavrusunun kesilmesine üzülen koyuna dayanamayan derviş kuzuyu tekrar diriltir. Fakat kuzunun kemiklerinden biri kayıp olduğu için kuzu total kalır. Kuzunun total kalmasından dolayı nefsinde et yemeyi yasaklar. Böylece köy Etyemez adını alır.¹ Sivas ve Bozok'taki köylerin ismiyle ilgili anlatılan rivayetlerin benzerliği, Etyemezlerin ortak bir anlayışa sahip olduklarını açıkça göstermektedir. Ayrıca 1898 tarihli bir belgede, köyde bulunan bir zaviyeden bahsedildiğine bakılırsa, burasının da zaviye çevresinde kurulup köy vasfını aldığı söylenebilir (DH. MKT, 2117).

Bölgeye ait 1642 tarihli avarız defterine kaydedilmeyen köy (MAD, 4874), 1831 tarihli ilk nüfus defterinde Etyemez Şeyhler adıyla Boğazlıyan kazasına tabidir (NFS.d., 2053:165-166). Köy ahalisinin "Etyemez evladından" oldukları için vergiden muaf tutulduklarına dair ellerinde fermanları vardır. Köyde yaşayan 66 neferden 59'u sancak reayası 7'si ise Çungar Yörüklerindedir. Vergiden muaf olarak kaydedilenler, sancak reayası olan bu 59 nefer olmalıdır. Bu kişiler muhtemelen Etyemez karyesinin ilk yerleşimcilerinin soyundan gelenlerdir. Nüfus defterinde ilk sıradaki kişi 40 yaşındaki köy kethüdası Mehmed Dede oğlu Şeyh Ömer'dir. Üçüncü sırada 70 yaşındaki Şeyh Ali Osman Dede oğlu Şeyh Mehmed kayıtlıyken 20 yaş ve üstündekilerin tamamına yakını şeyhtir. Bunların babaları da şeyh olarak geçmektedir. Ayrıca Mehmed Dede oğlu Şeyh Ömer ve Şeyh Ali Osman Dede oğlu Şeyh Mehmed, dede olarak kaydedilmiştir. Dede unvanının daha ziyade Alevî-Bektaşî gibi heterodoks grupların dini liderleri için kullanılması, onların Alevîlikle alakalarını göstermektedir. 1834 tarihli nüfus defterinde, bu kez ilk sırada Şeyh Ali Osman Dede oğlu Şeyh Mehmed Dede kaydedilmiştir. Köy nüfusunun 20 hanesinden fazlası, yine Etyemez Şeyh evladındandır (NFS, d., 2066:66; NFS, d., 2064:5).

1834 tarihinden sonra şeyhlerden bazıları, belki de tamamı, bilinmeyen bir sebepten dolayı, Boğazlıyan kaza merkezine göçmüşlerdir. 1898 tarihli belgede 15 haneden oluşan şeyhlerden bu kez seyyid olarak bahsedilmiştir. Belgeye göre köy-

deki tekkede fukaranın ihtiyacının karşılanması için 100 koyun kesilmekte ve tekke için kesilen koyunların vergisi alınmadığı gibi hanelerin vergilerinden de bir miktar indirim yapılmaktadır. Şeyhler tarafından verilen dilekçede koyun vergisinin hiç alınmaması, bu mümkün değilse tekkeye tahsis olunan 750 kuruşun arttırılması talep edilmiştir. Fakat istekleri, emsal teşkil edebileceği gerekçesiyle, reddedilmiştir (DH. MKT., 2117). Köyde bir tekkenin bulunması ve bazı vergilerden muaf olmalarına rağmen şeyhlerin, köyü terk etmelerinin, tespit edemediğimiz, geçerli bir sebebi olmalıdır. Köy adının Etyemez Şeyhlerden/Şıhlardan, Şıhlara dönüşmesinde de Etyemezlerin köyden ayrılmasının etkisi düşünülebilir. Onların köyü terk etmesiyle köy adındaki Etyemez ismi unutulmuş olmalıdır. Boğazlıyan'a yerleşen ailelerden birkaçı ise sonradan Kayseri'ye bağlı İncesu'ya göçmüş ve burada fırın işletmişlerdir. Hatta İncesu'ya, İstanbul'daki Etyemez mahallesinden kalabalık bir grup gelmiş ve burada Etyemez adıyla bir mahalle kurmuşlardır (Yalçın, 2005:318). Bu noktada İncesu'da yaşayan Etyemezli cemaati akla gelmektedir. Onların sonradan başka yerlere iskân edildiğine dair bilgi olsa da, bazılarının burada kalmış olması muhtemeldir. Bu bağlamda hem Boğazlıyan'daki Etyemezlerin hem de İstanbul'daki Etyemez mahallesi sakinlerinden bir kısmının İncesu'ya göçmeleri, aralarında bir yakınlık olduğu izlenimini uyarmaktadır. Özellikle farklı bölgelerdeki heterodoks dervişlerin aralarındaki yakınlık ve iletişim, bu olasılığı güçlendirmektedir (Gülten, 2018b).

Etyemez Şeyhler isimli bir başka köy Ankara eyaletine tabi Tabanlı kazasında. Tabanlı kazası, Bozulus Türkmenlerine tabi Tabanlı aşiretini meydana getiren cemaatlerin oluşturduğu bir kazadır. Burası önce Tabanlı mukataası sonra Tabanlı kazası olarak adlandırılmıştır (Köç, 2012:128). Açık bir bilgi olmamakla birlikte, Etyemez Şeyhler köyünün kurucusu olan Etyemez Şeyh'in ve onunla birlikte hareket eden köy sakinlerinin de Tabanlı aşiretine mensup oldukları ileri sürülebilir. Daha önce de birkaç kez ifade edildiği gibi, heterodoks dervişlerin Türkmenlerle geliştirdikleri yakın ilişki dikkate alınacak olursa, bu iddia oldukça kuvvetlidir. Dahası 16 haneden oluşan köy halkının 7'sinin deveci olması ve Osmanlı kara taşımacılığının bel kemiğini Türkmen devecilerin oluşturması bu iddiamızı desteklemektedir (Sarı, 2019:303-322). 16 haneden geri kalanlarından 8'i ziraatçı ve 1'i ise hizmetkârdır. Hizmetkâr olarak kaydedilen Osman oğlu Mehmed'in inek, keçi, oğlak, koyun, kuzu, merkep, deve ve kısarak cinsinden hayvanlarının bulunması hizmetkârlığı ek olarak yaptığı şeklinde yorumlanabilir. Belki de o, köyde bulunan bir zaviyede görevlidir (ML. VRD. TMT. d., 1045, 16608, 16611). Elimizde bu iddiayı destekleyecek bilgi mevcut olmamakla beraber, Sivas'ta Etyemez Baba ile Bozok'taki Etyemez Şeyhler köylerindeki zaviyeler bu iddiayı kuvvetlendirmektedir. Ayrıca burada da şeyh, molla ve fakih unvanlarını taşıyan kişiler tespit edilmektedir. Bu unvanlar, buradaki köy halkının da tasavvufî köklerine atıf olarak kabul edilebilir. Aynı durum Kütahya sancağının Etrafşehir nahiyesine bağlı Etyemez köyü için de varittir. 1831 tarihli nüfus defterine kaydedilen 79 neferden 25'i seyyiddir (Demircan, 2017:23-24). Köye ait temettuat defterinde de seyyid unvanı sıklıkla kullanılmıştır (ML. VRD. TMT. d. 8634). Hem İncesu'daki

Etyemezli cemaati üyelerinin seyyid hem de incelediğimiz Etyemez isimli köylerin tamamında şeyh, dede, molla, fakih gibi unvanların kullanılmış olması tesadüfle açıklanamaz. Bu unvanları taşıyan kişiler Etyemezler olarak anılan şeyhlerin soyundan gelenler olmalıdır. Bunlardan en azından Bozok sancağındaki Etyemezler zamanla Alevî geleneği içinde yer almışlardır.

3. Sonuç

Etyemez adının, gıybet etmekten kaçınanlar için kullanıldığı düşünülse de, bu isim eski Türk inançları ve Hint-İran mistisizminden etkilenerek ortaya çıkan Kalenderî akımıyla ilgilidir. Nefsin isteklerine gem vurmaya gaye olarak kabul eden bu anlayışa sahip dervişlerden bazıları et yemenin de huyu kötüleştireceği düşüncesiyle et yemekten sakınmışlardır. Bu düşüncelerinden dolayı Etyemezler adıyla anılmaya başlayan bu dervişler, konar-göçer Türkmen kitleleri arasında hem İslami düşüncüyü hem de kendi fikirlerini yaymak için çabalamışlardır. Beraberlerindeki konar-göçerlerle birlikte hareket eden, yerleşimci Etyemez dervişleri Bozok, Ankara, Sivas, Kastamonu, Kütahya ve Samsun'daki köyleri kurarken, aynı zamanda kendi görüşlerini yaymak amacıyla Bozok ve Sivas'taki köylerde zaviye inşa etmişlerdir. Onlar sadece Anadolu kırsalıyla sınırlı kalmamışlar Zağra, Kızıl Ağaç Yenicesi ve İstanbul'da da zaviye kurmuşlardır. Bu bilgilerden hareketle, Anadolu'da Türkmenler arasında yoğun bir şekilde faaliyet gösteren dervişler arasında Kalenderîlerin bir kolu olan Etyemezleri de saymak gerekir. Heterodoks dervişlerle hareket eden diğer gruplar gibi, Etyemezlerle hareket edenlerden veya soylarından gelenlerden bazıları zamanla Alevî-Bektaşî geleneği içinde yer almıştır. Etyemez köylerinde rastlanan dede, seyyid, şeyh, molla ve fakih gibi unvanlar köy halkının Etyemez şeyhlerle olan yakınlıklarını ve tasavvufi geçmişlerini göstermektedir. Bu bağlamda Etyemezli aşiretinin "sahihü'n-neseb" oldukları yönündeki bilgiyi, burada bir kez daha belirtmek gerekir. Son olarak, yerleşim yerlerine ait isimlerin gelişi güzel verilmediği, köy isimlerinin yakından incelenmesiyle köyün kurucusu, sakinleri ve bunların temsil ettikleri geleneğin yanında Anadolu'nun iskân edilmesinde rol oynayan dervişlere dair pek çok bilgiye ulaşılabileceğini de belirtmeliyiz.

Sonnotlar

1 Bu bilgiyi benimle paylaşan Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Ahmet Oğuz ve amcaları Yalçın Oğuz'a teşekkür ederim.

Kaynaklar

I. Arşiv Kaynakları

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

1. Tahrir Defterleri (TD): 315.
2. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): 4874, 8458.
3. Nüfus Defterleri (NFS.d.): 2053, 2064, 2066.
4. Temettuat Defterleri (ML. VRD. TMT. d.): 1045, 8634, 16608, 16611.
5. Diğer Fonlar:
C. EV. 47. 2326; C. EV. 367. 18619; C. EV. 487. 24648.
DH. MKT., 2117.

B. Kuyûd-ı Kadime Arşivi

1. Tahrir Defterleri (TD): 30, 31.

C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

1. Vakıf Defterleri (VD): 779.

II. Araştırma ve İncelemeler

- Alkan, Mustafa ve Gökhan Yurtoğlu. (2018). “Tarihi Bir Şahsiyet Olarak Otman Baba: Otman Baba Kimdir?”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. Orhan Kurtoğlu-Ayşe Çamkara Erginer, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, Ankara
- Aslan, Namık. (2002). “İduk” Geleneğinin Anadolu’da Yaşatılan Bir Şekli (Etyemez Köyü Hak Salımı Âdeti)”, *TÜBAR*, Sayı XIX.
- Azamat, Nihat. (2001). “Kalenderîyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, İstanbul.
- Behar, Cem. (1998). “Kasap İlyas Mahallesi, İstanbul’un Bir Mahallesinin Sosyal ve Demografik Portresi: 1456-1885”, *İstanbul Araştırmaları*, Sayı 4, İstanbul.
- Cebecioğlu, Ethem. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Çolak, Kamil. (2016). “Arşiv Belgeleri Işığında Tekirdağ’da Tekke ve Zaviyeler (XVII-XX. yy)”, *Rodosto’dan Süleymanpaşa’ya Tekirdağ, Uluslararası Tekirdağ Tarihi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ed. Murat Yıldız, İstanbul.
- Demircan, Ahmet. (2017). *19. Yüzyılda Kütahya Etyemez Köyü (Yeşilbayır)*, Ankara: Karaağaç Yayıncılık.
- Erkal, Abdulkadir. (2009). “Yenişehirli Avnî’nin “Mir’at-ı Cünûn” İsimli Eseri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 39, Erzurum.

- Gökbel, Ahmet. (1999). “Kangal Yöresinde Ziyaret Yerleri ile İlgili İnanç ve Uygulamalar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı III.
- Gömeç, Sadettin. (1012). *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülten, Sadullah. (2015). *XVI. Yüzyılda Bozok Türkmenleri*, İstanbul: Pervane Yayınları.
- . (2018a). “Tahrir Defterlerine Göre Anadolu’da Kalenderiler ve Haydariler”, *Heterodoks Dervişler ve Aleviler*, Ankara.
- . (2018b). Osmanlı ve Vefâî Tarikatı İlişkilerine Bir Katkı: Yörükân-ı Seyyid Ebu’l-Vefâ Cemaati, Aşıkpaşazâde ve Seyyid Velâyet, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. Orhan Kurtuluş-Ayşe Çamkara Erginer, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, Ankara
- Gürsoy, Çiğdem. (2019). “Vakfiyelerin Dilinden İstanbul’un Bazı Cami ve Mescitleri Hakkında Yeni Bulgular”, *Bilig*, Sayı 90.
- Halaçoğlu Yusuf. (1997). *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnacık, Halil. (2005). “Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmed”, *Doğu Batı Makaleler I*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Karamustafa, Ahmet T. (2012). *Tanrının Kuraltanılmaz Kulları*, Çeviren. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karatay, Osman (2018). *Türklerin İslam’ı Kabulü*, Ankara: Kripto Yayınları.
- Kaya, Doğan. (2002). “Sivas’ta Yatmakta Olan Horasan Merkezli Anadolu Erenleri”, *Halk Bilim Araştırmaları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Köç, Ahmet. (2012). “Osmanlı Taşrasında Konargöçerler-Devlet İlişkisi: Ankara’da Tabanlı Türkmen Aşireti’nin İskânı”, *Yeni Fikir*, Sayı 9.
- Köprülü, M. Fuad. (2005). *Türk Tarihi Dinisi*, Ankara. Akçağ Yayınları.
- . (2003). *Anadolu’da İslâmiyet*, Çeviren: Ragıp Hulusi, Hazırlayan: Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Köse, Fatih. (2018). “İstanbul’da Tekke Olarak Kullanılan Roma ve Bizans Kilise Yapıları”, *Tasavvur; Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2.
- Kur’an-ı Kerim Meali*. (2011). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Ocak, A. Yaşar. (2002). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- . (1999). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Süflilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Otman Baba Velâyetnâmesi (Tenkitli Metin)*. (2007). Hazırlayan. Filiz Kılıç, Mustafa Aslan, Tuncay Bülbül, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Öngören, Reşat. (2004). “Merkez Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, İstanbul.
- Sarı, Arif. (2019). “Osmanlı Kara Taşımacılığında Deve ve Türkmen Deveciler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1.
- Taşğıl, Ahmet. (2018). *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tokyürek, Hacer. (2012). “Eski Uygurca Metinlerine Göre Budizmin Manihaizme Etkisi”, *Turkish Studies*, Volume 7/4.
- Uludağ, Süleyman. (2002). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya. (2003). *Anadolu'nun Dini Sosyal Tarihi (Öncüler Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan. Ahmet Taşğın, Ankara: Kalan Yayınları.
- Yalçın, Turan. (2005). “Bir İlçenin Sosyokültürel Tarihi: İncesu”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 33.
- Yazıcı, Tahsin. (1993). “Merkez Efendi”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul.
- Yücel, Erdem. (1983). “Etyemez Dergâhı”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 241.